

Tanulmányok

Tevesz László

„TÖRTÉNETPOLITIKAI TANULMÁNYOK” A REFORMKORBAN, 1837–1841

**Pulszky Ferenc és Horváth Mihály koncepciója a magyar
társadalomfejlődés jellegzetességeiről***

A történetpolitikai tanulmány műfaját Leopold von Ranke gyökereztetette meg a történetírásban. 1832 és 1836 között azonos címmel megjelenő folyóiratában közölt ilyen írásokat. Magyarországon a német történészre hivatkozva Szekfű Gyula írt tanulmánykötetet 1924-ben ezzel a címmel, arra törekedve, hogy „történetileg iskolázott szemmel” vizsgálja meg és „foglalja rendszerbe” a jelenkor „égető problémáit”; hogy kimutassa az összefüggést a fennálló állapotok és a történeti múlt között. Szekfű szerint a modern magyar történetírás első képviselői, mint a 19. század derekán alkotó Szalay László vagy Horváth Mihály, nem művelték ezt a műfajt, mert gyakorló politikusként kiélték a politika iránti érdeklődésüket.¹

Nem akarunk vitába bocsátkozni a neves történésszel, de ebben az írásban nem Szekfű meghatározása szerint, hanem az utókor által kibővített jelentésében használjuk a történetpolitikai tanulmány fogalmát. Tehát az olyan szaktörténeti vagy történeti tárgyú írásokat is ebbe a körbe soroljuk, amelyeknek szerzői önmeghatározásuk szerint ugyan nem Ranke nyomában jártak, de a saját koruk „égető problémáit” kétség kívül a történeti múlt feltárásával igyekeztek megérteni és

---

* A tanulmány az OTKA T 105466. számú, „Állam és társadalom viszonya a 19. századi magyar politikai kultúrában” kutatási program keretében készült.

¹ Szekfű Gyula: Történetpolitikai tanulmányok. Bp. 1924. 8–11.

„rendszerbe foglalni”. Egészen pontosan annak bemutatására törekszünk, hogy a politikai körülmények, célok, értékek és elfogultságok miként fonódtak össze a történeti fejtegetésekkel a reformkori ellenzéki liberalizmus táborát erősítő Pulszky Ferenc és Horváth Mihály publicisztikai írásaiban.

A reformkori magyar liberalizmus legjelesebb történetírójáról, Horváth Mihályról azt a képet alakította ki a 20. századi magyar történetírás, hogy szemléletében a liberális politikai hitvallás Habsburg-ellenes függetlenségi szempontokkal fonódott össze. Azaz Horváth a liberális jogegyenlőség és haladáseszmé jegyében bírálta a „feudális” magyar társadalmi állapotokat, s a nemzeti önállóság képviselőjeként méltatta a történelem azon szereplőit, akik az ország függetlenségét védték a Habsburg-uralkodók „elnyomásával” szemben.² Így Horváth nemcsak politikusként, hanem történetíróként is a magyar nemzeti liberalizmus céljait szolgálta: a rendi tagoltságot felváltó állampolgári jogegyenlőséget, a társadalom gazdasági–kulturális elmaradottságát felszámoló haladást és az ország közjogi függetlenségét kibővítő önálló nemzeti államot.

Ezt a képet azzal szeretnénk árnyalni, hogy a reformkori ellenzéki liberalizmus és ezzel együtt Horváth Mihály szabadságfelfogása nem szűkíthető az állampolgári jogegyenlőség és a nemzeti önrendelkezés szférájára, hanem az egyén és az állam közötti teret betöltő társadalmi autonómiára is kiterjedt. Ennek az autonómiának a magyar ellenzéki liberálisok számára a fennálló politikai-társadalmi körülmények miatt volt különös jelentősége. A konzervatív Habsburg-kormányzat szolgálatában álló hivatalnokság és értelmiségi elit ugyanis egészen modern szellemben fogta fel hivatását: a jozefinizmus örökségét ápolva már nem a dinasztiahoz, hanem a modern értelemben felfogott államhoz voltak lojálisak, s a birodalom megmaradásának lehetőségét a társadalom életét jobbító, egyszersmind az

---

² Márki Sándor: Horváth Mihály. Bp. 1917. 273–275, 290–292.; Szekfű Gyula: A politikai történetírás. In: A magyar történetírás új útjai. Szerk.: Hóman Bálint. Bp. 1932. 425–429.; Pamlényi Ervin: Horváth Mihály. Bp. 1954. 8–10, 20–31, 37–42.; Fenyő István: Haza és tudomány. Bp. 1969. 84–95. Schlett István: A politikai gondolkodás története Magyarországon. I. Bp. 2009. 432–435.; Romsics Ignác: Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Bp. 2011. 84–87.

államapparátust erősítő újításokban látták.³ Ebben a felfogásban a haladás, a műveltség, a jogbiztonság és a közjó csak úgy valósulhat meg, ha az erős állam veszi kézbe a társadalmi élet ellenőrzését. Aprólékosan kidolgozott szabályokkal megszervezi a közoktatást, a közegészségügyet; precízen számon tartja állampolgárait; centralizálja a közigazgatást; előmozdítja az állam alattvalóinak boldogulását, gyarapodását, jólétét. A civilizációt és a fejlődést ilyen értelemben a Habsburg Birodalom állami apparátusa képviseli a műveletlen, provinciális magyar rendiséggel szemben. A magyar nemesség és az általa irányított köztes társadalmi intézmények a fejlődés kerékkötőiként értékelődnek.

Ilyen körülmények között a liberális ellenzéknek a „haladók” és a „maradók” között feszülő politikai ellentétek mellett a kormányhoz lojális reformerek és a magyar alkotmányt védő nemesség közötti szembenállásra is tekintettel kellett lenniük, azaz nemcsak a reformok *irányáról*, hanem *módjáról* is nyilatkozniuk kellett. Innen van, hogy a Kölcsey, Wesselényi és Deák útmutatását követő politikai csoportosulás igenelte a felvilágosodásból eredő egyetemes normákat, az emberek egyenlőségét és az európai országok töretlen fejlődését feltételező civilizáció eszméjét; de élesen elutasította a felvilágosult abszolutizmus szellemi örökségét, a társadalmi élet felett az egyetemes értékek, illetve a német műveltség jegyében gyámkodó állam koncepcióját. A reformellenzékiek a civilizálódás mozgatórugóját, a szabadság értelmét és a nemzeti közösség lényegét egyén és állam között, a társadalmi önszerveződés dinamikájában keresték. Olyan „szerves” polgárosodás lebegett szemeik előtt, amely a magyar társadalom- és intézményfejlődés sajátosságaihoz igazodva javítja ki a magyar alkotmány hibáit és bontakoztatja ki a magyar anyanyelvű kultúra értékeit; s miközben összhangban áll a korszellemmel és

---

³ Hanák Péter: Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában. Történelmi Szemle 39. (1997: 2. sz.) 159–178.

a természetjoggal, kizárja a történelem menetét felforgató társadalommérnöki teóriák logikáját és az abszolutizmust erősítő államközpontú reformok lehetőségét.⁴

Horváth Mihály, illetve a vele egykorúan és hasonló szellemben publikáló Pulszky Ferenc jelentősége abban áll, hogy tudományos igényvel, történeti látószögből állították szembe a gyámkodó állammal a társadalmi önszerveződést, a tervszerű, uniformizáló állami reformmal a sajátos történeti fejlődést. Ehhez a feladathoz módszertani és szemléleti támpontot elsősorban a német historizmus hasonló célból született szövegeinek tanulmányozásával nyertek. A liberális hitvallású német jogászok és történészek az „ősi” germán szabadságból – az autonóm népközségek, paraszti falugyűlések, városi önkormányzatok és tartományi rendi gyűlések szokásjogi hagyományaiból – eredeztették a népképviselési alkotmányosságot, amit az egyéni alapjogok észjogi követeléseivel párosítottak. Ezek a tudósok azt képviselték, hogy a személyes szabadság elvét le kell választani az „államra” gép gyanánt tekintő felvilágosult szerződéselméleti teóriákról, s a szerves társadalmi önfejlődés útján, a „népszellemből” kibontakozó politikai közösség keretein belül kell érvényesíteni a polgárok egyéni jogait. A „bürokratikus” reformokkal szemben tehát az „organikus” történeti fejlődést, a központosítással szemben a helyi autonómiát, a „felülről jövő boldogítással” szemben az önkormányzatot, az „állam mindenhatóságával” szemben a polgárok és az önerőből szerveződő közösségek szabadságát hirdették.⁵

A német historizmus szövegeit értő szemmel olvasó és azokat a saját mondanivalója szempontjából ügyesen felhasználó Pulszky a felvilágosodás kori racionalizmus éles bírálatából indult ki, mondván, a „múlt század” szelleme a „puszta észet bálványozza”, a „históriai alapot” pedig megveti”. Aki a 18. századi gondolkodás e szellemi örökségét vállalja, a „világnak egyforma törvényeket akar

---

⁴ Az ellenzéki liberalizmus „társadalomközpontúságáról” készülő PhD-értekezésünkben foglalkozunk részletesen.

⁵ Jürgen Habermas: Mi az, hogy nép? A Vormärz szellemtudományainak politikai önmegértése az 1846-os frankfurti germanista konferencia példáján. In: *Uő*: Posztnemzeti állapot. Politikai esszék. Bp. 2006.

szabni, olyan rendszereket” létrehozva, amelyek nincsenek tekintettel a „különböző nemzetiségekre és előítéletekre”. Pulszky a racionalizmus kritikájával nem veti el a természetjogi gondolkodás egyetemes szempontjait, elismeri, hogy „egy az igazság”, ám megítélése szerint az univerzális norma elérésére többféle úton lehet törekedni. Ellentétben az Egyesült Államokkal, Európa népeinek viszonyai erősen gyökereznek a múltban – fejtegeti –, itt nagyban hat az „ősi szokás, százados emlékezet” ereje. A jogász végzettségű Pulszky szerint vannak kiváló példák az igazságos társadalmi berendezkedésre, de az „utánzás a gyengesége bélyege”, „csak az önállású független kifejlődés biztosít egészséges jövőt”; ami „nem nemzeti, az soha a nép életével össze nem olvadhat”. Tévednek tehát Pulszky szerint azok, akik az „észkepi rendszereikhez akarják a világot idomítani”. Csak úgy tudunk a társadalmi viszonyok tartós megjavításához hozzájárulni, ha a történelem vizsgálatával megkeressük azokat a társadalmi szokásokat, intézményeket, törvényszerűségeket, amelyek szerint „eddig a nemzeti élet kifejlett”. Két szempontot kell szem előtt tartani: a nyelvi-kulturális sajátosságokkal azonosított „nemzetiséget” és a „geográfiai viszonyokat”, illetve ezek kölcsönhatását.⁶

Horváth Mihály Wilhelm Waschmuth írásának fordításával fogalmazta meg történetírói alapelveit. A német tudós nyomán a leghatalmasabb történelemformáló erőnek azt tartja, hogy minden „nép sajátosságainak fenntartásáért lép viadalra”. Ilyen szempontból az államtörténet nem tudja megragadni a történelem lényegét, mert a „státus” önmagában csak „üres minta”. Az állam intézményei életet a csak a „nép szelleméből” nyerhetnek, a nemzeti sajátosságokkal ellenkező intézkedései a „nép nyers ellenkezésébe” ütköznek. Tehát csak úgy kapunk teljes képet a történelemről – vonja le a következtetést Horváth –, ha a „népélet” históriáját írjuk meg, ha a puszta államtörténet mellett a „népség” erkölcsének, szokásainak, gondolkodásmódjának, törvényeinek és alkotmányos viszonyainak részletes bemutatására törekszünk. Ebben az összefüggésben a „népiség” fogalma nem etnikumot, hanem a saját

---

⁶ Athenaeum 1838. II. 9. sz.

törvényszerűségei szerint működő nemzeti társadalmat jelöl, s a „népelet” históriája lényegében a társadalomtörténettel azonos.⁷

Pulszky és Horváth elméletileg jól megalapozott történeti fejtegetései arra irányultak, hogy a hosszú időtartamban kibontakozó társadalomtörténeti tendenciák megragadásával a társadalmi önfejlődés sajátos vonásait mutassák be, közvetve pedig a közösségi autonómia terepén önerőből előmozdított reformok mellett hozzanak fel tudományos érveket.

A honfoglalás históriáját Pulszky a 18. századi katolikus történetírók, illetve Dugonics András regénye és Kovachich Márton György értekezése szellemében mutatja be. Elődeihez hasonlóan azt akarta bizonyítani, hogy a magyarság már a népvándorlás korában, a német befolyás térnyerése és az uralkodó hatalom kiépülése előtt is önálló politikai struktúrával bíró nemzet volt: az etelközi vérszerződéssel nyert szervezett, teljes nemzeti létre hivatott közösségi formát. Pulszky hiteles forrásként fogadja el Anonymus leírását a vérszerződésről: e közösségi aktussal még az ázsiai pusztákon „vette eredetét a magyar népekből, kóbor törzsekből a magyar nemzet”. Dugonics önkényes forráskezelési módszerével ellentétben az *Athenaeum* szerzője Anonymus öt pontját az eredeti szövegből idézi. Ugyanakkor mindjárt hozzá is teszi a maga sajátos, historizáló értelmezését, hogy a „föderalizmus, nem [pedig] a centralizáció a szerződés fő elve, melyből később a megyei alkotmány dicső intézménye a nemzet legrégebbi eszméivel egészen megegyezően keletkezett”. Vagyis a magyarságból már a honfoglalás előestéjén decentralizált szerkezetű politikai nemzet vált.⁸

Pulszky az önelvű nemzetfejlődés elvét nem állítja ellentétbe a külföldi kulturális hatások átvételével. Csupán azt szögezi le, hogy a kor szellemével összhangban álló újításokat a nemzeti sajátosságok figyelembevételével szervesen szükséges a nemzeti élet menetébe beilleszteni. A „magyar mindig haladott, s

---

⁷ *Athenaeum* 1839. III. 17. sz.

⁸ *Athenaeum* 1838. II. 18. sz.

országa virágzott midőn nemzetiség volt vezércsillaga – fejtegeti –, nemzetiség, mely a kor kívánatait megérti s velők összeolvad”. Ellenben „az ország hanyatlott, a magyarok aljasodtak, valahányszor a nemzetiség külbefolyásnak alárendeltetett”. Ilyen szempontból tartja szerencsésnek Pulszky a kereszténység felvételét és a nyugattal való sűrű érintkezést, aminek következtében a magyarság levetkőzte „vad ázsiai szokásait”, s a „szelíd keresztény” európai „polgárosodása” útjára lépett. Az udvar szolgálatában álló teoretikusokkal szemben Pulszky amellett érvel, hogy „keresztény erkölccsel” együtt a magyar társadalom a „magasabb szellemi műveltséget” is átvette, a „tudományok és mesterségek” elterjedtek az országban. Ezzel párhuzamosan a magyarság társadalomszerkezetében és politikai berendezkedésében jelentős változások történtek: „patriarchális demokratikus” elemek „arisztokratikus” vonásokkal egészültek ki. Ám e változások Pulszky szerint a társadalmi önkormányzatiság keretein belül valósultak meg, s végeredményben a régi alkotmány kiteljesedéséhez járultak hozzá. István törvényhozásában a „kereszténység s elrendezett szabadság volt a fő elv”, a „kor kívánságai szerint”, de a nemzettel együttműködve, s a magyar alkotmányos alapokra építkezve hozott új törvényeket. Első királyunk a „kereszténység felvétele után a nemzettel egyetemben folytatta a magyar alkotmány dicső palotájának építését, melyhez az ázsiai szerződés, s Árpád [pusztaszeri] rendelkezései az előcsarnokot képezték”.⁹

Pulszky nagy erénye az volt, hogy honunk történetét képes volt tág európai összefüggésekben tárgyalni. Állami centralizáció és társadalmi autonómia vélt és valós előzményeit keresve mindig figyelembe vette, hogy a magyarság fejlődése hogyan viszonyult más „civilizált nemzetek” történetéhez. Az Árpád-házi királyok idején Európa-szerte a királyi hatalom és a rendi autonómia képviselői közötti harc dúlt – fejtegeti a szerző. A német területeken a „feudális hercegek s szabad városeyesületek” autonómiája korlátozta a császár hatalmát. Ebben Pulszky nem az állami egységet gátoló partikularizmust látja, éppen ellenkezőleg: az „újkori

---

⁹ Athenaeum 1838. II. 21., 25. sz.

szabadság első csíráit”. Spanyolországban ugyancsak a feudális „régisabadság” állja útját a királyság egészségtelen megerősödésének. Franciaországban viszont a monarchia sikeresen gyúrta maga alá a feudális partikularizmusokat. Pulszky nem rejti véka alá az uralkodó hatalom növekedésével szembeni ellenszenvét, s nem kis büszkeséggel és jókora túlzással érvényesíti az angol-magyar alkotmányfejlődéséről szóló nemzeti önértelmezést. Az 1200-as évek Európájában két ország van – írja –, ahol az uralkodó és a társadalom viaskodása a „közsabadság megalapításával” végződött, s „királyi levél” erősíti meg a nemzet „szabadságát”: Anglia és Magyarország. A *Magna Charta* és a „magyar szabadságnak második talpkövét” adó *Aranybulla* a „haladó kor kívánságainak” megfelelő társadalmi mozgások következménye, az arisztokratikus elitől elkülönülő „középrend” önszerveződése jut benne érvényre. Angliában „minden birtokos”, honunkban pedig a „kisebb birtokosok” nyertek autonómiát. Így mindkét országban a „kor kívánságai és a nemzetiség” legszerencsésebb kölcsönhatása valósult meg.¹⁰

Szemben azokkal az ítéletekkel, amelyek az udvar szolgálatában álló tollforgatók nyomán a magyarságot barbár népként marasztalták el, Pulszky szerint az Árpád-házi királyok alatt „nemzetünk ázsiaiból európaivá” formálódott; „lassú, de folyamatos haladása” során a civilizált népektől átvette a kereszténységet, ugyanakkor nem vette át a feudalizmust; együtt mozgott a nyugati keresztény világ más országaival, miközben „önkebeléből merítette a szabadság korszerű eszméit”. Mindez a magyarság „életerejét” és „tökéletesedésre” való képességét bizonyítja, közvetve lényegében azt, hogy a magyar társadalom civilizációs felzárkózásához nincsen szükség semmiféle külső hatalomra vagy erős államra.¹¹

Ugyanez a szempont jelenik meg abban a politikai berendezkedéseket elemző tipológiában, amely a 14–15. századi Európában a „germán” és a „római” szellem vetélkedését mutatja ki. A „germán” berendezkedés az „egyedek, testületek és

---

¹⁰ Athenaeum 1838. II. 30. sz.

¹¹ Athenaeum 1838. II. 30., 47. sz., 1839. II. 5. sz.

tartományok szabadságán” alapul. A „római” „központosító”, vagyis az „egyedi szabadságot és a testületi rendszert az általános egyformaságnak és rendnek” rendeli alá, az „alkotmányokat az egyeduralkodás” érdekében nyomja el. Bár a germán zavarosabb, átláthatatlanabb állapotokat teremtett a Német-Római Birodalomban – mondja Pulszky –, távlatosabban több lehetőséget rejtett magában: a társadalmi kifejlődésnek tágabb teret nyitott.¹²

Pulszky sajnálatosnak tartja, hogy Magyarországon az Anjou-uralkodók alatt a római berendezkedés érvényesült, amely a „közéletet elfojtotta”, nem egyezett a „nemzeti szellemmel”. Ráadásul az ősiség és a kilenced 1351-es törvénybeiktatásával megjelent a feudalizmus, amely a „nemzeti egységet” sodorta veszélybe, „választó falakat” emelt a társadalmon belül. Jóllehet az ősiség is, a kilenced is a „kor szelleméből” eredt, de ellentétes volt a magyar alkotmánnyal, csakhamar mégis annyira meghonosodott, hogy sokan – tévesen – ma is azt tartják a nemzeti megmaradás fő pillérének. Zsigmond uralkodása alatt javultak a magyar társadalom lehetőségei, a „germán szellem” ugyanis kedvezett az ország társadalmi csoportjainak: a lovagi erények népszerűsítése a nemesség fényét emelte, az uralkodó elismerte a városok országos állását és biztosította a parasztok szabad költözési jogát.¹³

A hagyományos nemesi múltértelmezéstől némileg eltérően Pulszky nem tartja hibátlannak Hunyadi Mátyás uralkodását. Azzal a szembeállítással egyetért, hogy amíg Cillei és tábor a „korlátlan királyság” és az „idegen kényuraság” pártfogója volt, addig a Hunyadiak és híveik a „szabad nemzetiség” védelme érdekében léptek föl. Mátyás trónra jutásával tehát a nemzeti szabadság ügye jutott érvényre, s a nemességgel együttműködő uralkodó később is megtartotta a „lehetőségig” az „alkotmányos formákat”. Ráadásul a „római önkénnyel” szembeforduló szellemi mozgalom, az európai reneszánsz eredményeit igyekezett

---

¹² Athenaeum 1839. II. 27. sz.

¹³ Athenaeum 1839. II. 5., 14., 15., 22., 27. sz.

meghonosítani magyar földön, ami a művészet és a tudomány emelkedését hozta magával. Pulszky szerint a reneszánsz honi térnyerése nem volt teljesen gyökértelen, de nem is volt „egészen nemzeti”. Mátyás ugyanis a nemzeti nyelv helyett a latint erősítette; a „nemzetiségen alapuló eleven törvénykezés” helyébe pedig „Justinian holt s hazánkban gyökér nélküli törvényeit” hozta be, azaz a szokásjogi rendszert az aprólékosan kidolgozott, egyetemes érvényű római joggal akarta felváltani. S ezen túl még az is Mátyás ellen szól, hogy a magas adókkal és az állandó zsoldossereggel megelőzte korát, túlment a nemzet „lassú haladásán”, így újításai nem maradhattak tartósak. Mivel Mátyás utód nélkül halt meg, Pulszky szerint uralkodása után szükségszerű volt az ország romlása. II. Ulászló alatt rendetlenség, fényűzés, dölyf, tunyaság és nemzetiség gyöngülése jellemezte az országot; ekkor tört ki „szörnyű „parasztháború” és a „még szörnyűbb nemesi bosszú”. II. Lajos alatt pedig „visszavonás s meghasonlás” rontotta tovább az ország helyzetét: kitört a viszály a „fő urak s nemesek közt”.¹⁴

Horváth Mihály az *Athenaeumban* közölt tanulmányaiban éppen ott vette fel a magyar történelem fonalát, ahol Pulszky elengedte: II. Lajos korában a „pártoskodás” és „visszavonás” nehezítette meg az ország életét – írja.¹⁵ A Mohács után három részre szakadt ország legnagyobb problémájának az egymásnak feszülő pártok vetélkedését látja. Horváth nem osztja tehát sem a Habsburg-ház országlását üdvözlő „aulikus” tábor, sem a nemzeti királyság lehetőségét Szapolyaiban látó „kuruc” csoportosulás történeti nézőpontját. A nemzet javát igazából felismerő politikust abban a Nádasdy Tamásban keresi, aki 1526-tól befolyásos nemesként hol az egyik, hol a másik párthoz csatlakozva, 1554-től pedig nádorként kísérelte meg a „belzavargásokat” elfojtani és a nemességet „egyesíteni a hon szabadítására”.¹⁶

Külön kitér Horváth a parasztság korabeli állapotának elemzésére. A nemesi elnyomást mentegető véleményekkel szemben határozottan leszögezi: elődeinknek

---

¹⁴ Athenaeum 1839. II. 30. sz.

¹⁵ Athenaeum 1839. I. 26. sz.

¹⁶ Athenaeum 1838. II. 44. sz.

„tisztelettel tartozunk”, de „hazánk java azt is megkívánja tőlünk”, hogy „az alkotmány körüli botlásaikat, tévedéseiket napvilágra hozzuk”. Az, hogy a parasztság 1514-ben a „szolgaság állapotába” jutott, a „természeti jog” durva megsértése volt. S bár 1566-ban törvény biztosította a szabad költözésük jogát, a földesurak és a megyei hatóságok törvénysértő, önkényes intézkedései miatt nem érvényesült ez a jog a gyakorlatban egy egész századon át.¹⁷

Ugyanez a kiegyensúlyozott értékelés jellemzi Horváth későbbi időkre vonatkozó fejtegetéseit is. Nem vonja kétségbe, hogy a Habsburg-uralkodók igyekeztek a nemzet javára munkálni, azon viszont nem csodálkozik, hogy az udvar ballépései és erőszakos intézkedései a nemzetben kedvezőtlen fogadtatásra találtak. Idegen katonák „zsarnoki kénye”, hanyagság a török elleni háborúban, a vallásszabadság „elnyomása” – ezek voltak azok a problémák, amelyek az országot szembefordították az udvarral. Ugyancsak kritikus szemmel nézi Horváth a magyar társadalom mértékadó csoportjainak egykorú működését. Losonczi, Dobó, Szondi, Bocskai, Bethlen és a Zrínyiek példamutató hősiességét nézve úgy véli, hogy a „szabadság szeretete” és a magyarság „hósi karaktere” megerősödött az ország „vallási” és „polgári” szabadságáért vívott harcokban. Ugyanakkor „erkölcsi elaljasodás” jellemezte a nemesség nagyobb részét: a „hon legszebb érdekeit eláruló rabló önzés, honárulás” és „pártfüggőség”. Az egyik tábor szolgalelkűen támogatta az udvart, a másik csoportosulás a sérelmi politikát fokozta a végtelenségig. Horváth szerint csak kevesen akadtak, akik „állhatatos áldozattal, ámbár nem mindig sikeresen vívtanak a szabadságért s ápolták a nemzetiséget”. A maga oligarchikus uralmát féltékenyen őrző, a nemesi renddel folyvást súrlódó városi polgári elit sem vívja ki a Horváth elismerését; ahogy a „nyomorult” állapotban lévő jobbágyságot is bírálja, amiért a néptömeg „erkölcseiben elfajult az ősi erényektől”. A hajdúk saját népüket fosztogatták. A törökökkel vegyülő hódoltsági magyarság szokásaiba és nyelvébe számos törökös elem keveredett. A „földművelés, mesterségek,

---

¹⁷ Athenaeum 1839. I. 42., 43. sz.

kereskedés” terén pedig a Mohács előtt megkezdődő hanyatlás folytatódott az egész korszakon át.¹⁸

Katolikus pap létére a felekezeti elfogultságokon jórészt felülemelkedve, nemzeti látószögből értékelte Horváth a reformáció honi térnyerését, káros hatásait és hozadékait egyaránt számba véve, a hit nevében folytatott belső torzsalkodásokat elítélve, de a protestánsok jogait a magyar szabadság részének tartva. Sajnálatosnak nevezi, hogy az új hitvallás világi síkon komoly gondokat okozott: „pártokra szaggatta” a nemzetet. Nemcsak hogy „gyűlölséget gyújtott” katolikusok és protestánsok között, még a „német lakosságú városok” és a magyar nemesség közötti társadalmi ellentétet is tovább élezte, a németek ugyanis Luthert, a magyarok Kálvint követték. Horváth azt is nehezményezi, hogy a protestantizmusnak az erkölcsi hatása nem úgy érvényesült, mint más társadalmakban. A mérleg pozitív serpenyőjébe került viszont az a „sikeres” hatás, amit a reformáció a „nemzetiség fenntartására s kifejtésére” tett. Érti ez alatt Horváth részint a „szellemi munkálkodás” és a „tudományok” fejlődését a történetírás, a költészet, a bibliafordítás, az oktatás és a könyvnyomtatás területén. Részint pedig „vallási” és „polgári” szabadság összefonódását és együttes megerősödését. A vallás „örvül szolgált a nemzet egyéb megsértett jogainak kivívására”. A felekezeti autonómiáért folytatott harc felébresztette a „magyar hitűek nemzetiségi szellemét”, így a „polgári sérelmekkel” egybeszótt „vallási panaszok” képviselője „mindinkább támasza lőn a nemzetiségnek s nemzeti jogoknak”. Ráadásul a kálvinista magyar nemesek és a lutheránus német polgárok összefogtak a „polgári s vallási szabadság” közös védelmére.¹⁹

Ugyanezt a szabadságközpontú nemzeti szempontot érvényesíti Horváth a Buda visszavívása után kirobbanó „polgári háborúk” leírásakor. Az abszolutista „katona-kormány” „jogot és nemzetiséget veszélyeztető, véres erőszaktevélei” és a

---

¹⁸ Athenaeum 1839. I. 26., 27. sz.

¹⁹ Athenaeum 1839. I. 26. sz.

protestánsok vallásszabadságának „elnyomása” miatt szükségszerűen alakult ki bizalmatlanság a kormány és a nemzet között. Horváth a nemzeti önfejlődés nézőpontjából, a társadalmi autonómia megsértése miatt ítéli el az udvar azon célját, hogy a magyar alkotmányt „ledönteni”, s helyébe egy „osztrák” alkotmányt felállítani szándékozott. Mivel a „nemzeti élet” így nem nyerhetett szabad „kifejlést”, a nemzet jogosan kelt fel a szabadság védelmére, előbb Thököly, majd Rákóczi vezérletével. A vallásszabadság ügye „nemest és nemtelent egyesített a harcban”, a templomok és iskolák erőszakos elkobzása ugyanis rendi különbség nélkül érintette az egész társadalmat. Nemest és nemtelent, katolikust és protestánst egyaránt a szabadság védelme mellé állító másik erő Horváth szerint a nemzeti közösség nyelvi-kulturális tényezőivel azonosított „nemzetiség” ügye volt, ami a magyarság, a szabadság és a társadalmi élet szétválaszthatatlan összefonódása miatt volt fontos. „Kevés s talán az angolon kívül egy nép sincs, melynek nemzetisége oly szorosan összeforrva volna az országos alkotmánnyal, mint a magyaré. Ez az alkotmány nem egy idegen kéztől a népre rátolt, vagy ráintézett politikai forma [...]; hanem magából a nemzet szívéből kisarjazott, evvel minden viszontagságai között együtt növekedett, együtt alakult és érett, a nemzeti élettel [...] egygé olvadt kincs”. Horváth szerint a nemzet egyesült erői végeredményben sikeresen védték meg a „régii alkotmányt” és a „nemzetiséget”. Noha a vallásszabadság terén maradtak hiányosságok, a szatmári békekötéssel az „alkotmány s evvel a nemzetiség kincse mentve volt a veszélytől”.²⁰

Az ellenzéki liberális politikusokhoz hasonlóan az *Athenaeum* történetírója is ellentmondásosnak látja a Habsburg felvilágosult abszolutizmus időszakát. Elismerően nyilatkozik Mária Terézia azon intézkedéseiről, amelyek az infrastruktúra, az ipar és az oktatás terén fejlesztették az országot. Ugyanakkor a német udvari kultúra az „erkölcs” és „műveltség” terén sokat ártott a magyarság ügyének. Az udvarképes magyar arisztokrácia által „fölvett európai műveltség, társalkodásban a nemzeti bélyeget közönyösíté, sőt helyel egészen eltörlé; a nemzeti

---

²⁰ Athenaeum 1839. II. 32. sz.

nyelv, öltözet s társalkodási mód a nagyok körében [...] a németnek adott helyet”.²¹ Még inkább ellentétbe került haladás és nemzet ügye Horváth szerint II. József uralkodása alatt, aki „tisztá szívvvel törekedett népei boldogságára”. Jól kezelte a birodalom pénzügyeit, fejlesztette az ipart, korszerűsítette az oktatást, telepítésekkel gondoskodott a népesség gyarapodásáról, „személy- és birtokjogokat” adott a „pórosztálynak”. Ezeknek az újításoknak az irányával Horváth teljesen egyetért, módjával azonban nem, mert „minden reform, bár mi üdvös és szükséges, csak nemzeti úton és módok által létesülhet, egyedül a történetileg adottnak s nemzeti elemnek alapján”. Márpedig II. József megvetette a „történetileg fennállót”. Az „egység elvéből indult ki”, a „német elvből levont” „általános szabályokat állított fel”, nem ügyelve arra, hogy birodalma „igen különböző elemű, alkotmányú s erkölcsű népeket foglal magában”. Horváth az ellenzéki liberalizmus felfogását érvényesítve amellet érvel, hogy a magyar jogrendszer ugyan számos ponton nem áll összhangban a természetjoggal és a korszellemmel, de a „nemzeti szokásokból s erkölcsökből sarjadott ki”, összefügg a „nemzeti élet” minden más rendszerével, „miként maga az egész alkotmány is”. Megújítani tehát csak gondos előkészítés után, a törvényhozás keretein belül lehet. Ebből a szempontból örvend annak Horváth, hogy az 1790-es diétán fellépő ellenzéki nemesség az alkotmány és a nyelv védelme mellett a reformok megkezdésére is elszánta magát. Felismerte és belátta az „alkotmány hibáit”, s meggyőződött e hibák „orvoslásának és pótlásának szükségességéről”. Nem idegenkedett immáron az „újítástól”, csak ahhoz ragaszkodott, hogy „azok törvényes úton tétessenek”.²²

Ugyanide vág Horváthnak a *Tudománytárban* megjelent írása, amely A. H. L. Heeren német történész fejtegetései alapján megintcsak az „organikus” társadalomfejlődést állítja szembe „mechanikus” állammal, s innen kiindulva a természetjogon alapuló szerződéselméletek közösségkoncepcióját teszi kritika

---

²¹ Athenaeum 1839. II. 33. sz.

²² Athenaeum 1840. I. 3., 4., 5. sz.

tárgyává. A bírált elméletalkotókat Horváth csupán a „személyes és vagyoni szabadság” követelménye miatt illeti elismeréssel, de a természetjogi gondolat közösségi vonzatát, az egyetemes elvek szerint kialakítandó állam elvét határozottan elveti. Megítélése szerint Hobbes, Locke és Rousseau „nem rossz szándékból tévednek – mégis nehéz őket a mulasztás bűne alól fölmenteni; s úgy hiszem, ebben fekszik az ellenük tehető szemrehányás”. Tévedésük Horváth értelmezésében az, hogy munkáik által „vált szokássá a státust gép gyanánt tekinteni; s midőn aztán státus-gépekről beszélnek, azon ártalmas vélemény támadott, hogy ezen gépeket is egyéb másneműeket szétbontani és ismét összerakni lehet. Elfelejték tehát, hogy itt nem csupán erőművi, hanem szellemi erők hatnak”. Horváth a keréknyom és a kocsi metaforájával utal arra, hogy a mechanikus, államközpontú megoldások helyett a nemzetfejlődés organikus útját kell követnünk.²³

Az *Athenaeumban* megrajzolt történeti fejtegetéseket logikusan, a jozefinista örökség éles elvetésével és a helyesnek ítélt nemzetfejlődési irány kijelölésével gondolta tovább Pulszky is abban a cikksorozatában, amelyet Kossuth *Pesti Hírlapjában* közölt. A jogász végzettségű tollforgató meglátása szerint az utóbbi évek történeti tendenciája a központi „rendőrállam” kialakulása felé mutat: II. Nagy Frigyes és II. József felvilágosult abszolutizmusa éppúgy az államhatalom centralizációját erősítette, mint a francia forradalom és az utána kiépülő politikai berendezkedés. E tendencia káros hatása, hogy a társadalmi élet minden viszonyában „egyformaságot” eredményez; felszámolja a „történetileg kialakult” nemzeti „sajátságokat”, elsorvasztja a helyi szokásokat és törvényeket; a végletekig korlátozza a regionális és lokális önkormányzatokat, testületeket és egyesületeket. Megakadályozza, hogy a nép „önügyeit önmaga intézhesse”, hogy a jegyzők és tisztviselők megválasztása, az oktatás megszervezése, az utak, csatornák és hidak karbantartása helyi keretek között dőljön el. Ráadásul a francia és porosz mintákat követő „rendőri hatalom” a kormányra „országgép” gyanánt tekint, s nem a nemzet

---

²³ Tudománytár 1842. XII.

legműveltebb, autonóm gondolkodású, önszerveződő polgárait bízta a társadalom vezetését, hanem törleszkedő, szolgálkú hivatalnoksereget nevel, a politikai hatalomhoz lojális kontraszelektált bürokráciát épít ki. A közboldogság államközpontú felfogásával a társadalmat gyámság alá helyezi, illetve az egyén és a kormányhatalom viszonyára egyszerűsíti; az anyagi jólét propagálásával a magánérdekeket helyezi előtérbe; elsorvasztja a közszellemet, ellehetetleníti a társadalom valódi politikai létét; egyszóval a nemzetet „demoralizált szolgasereggé” zülleszt. Pulszky e kárhuzatos tendencia ellenszerét – a magyar hagyományokat becsben tartva, illetve a francia és a dél-német liberalizmus iránymutatását megfontolva – a történetileg kialakult „tartományok, megyék, helyhatóságok” önállóságában, illetve az „egyesületek” autonómiájában lelta fel. Azon nemzetek a legszabadabbak, amelyeknél „az önkormányzás testületek által a legnagyobb mértékben gyakoroltatik”.²⁴

Miután a centralizáció hátrányait gondosan számba vette, Pulszky fölvázolta a „középítés” – más szóval a mérsékelt „közép-pontosítás” – helyesnek tartott formáját. A közigazgatás teljes egységét feltételező francia modellel, illetve a bécsi, a budai és a pozsonyi „kormány székekben” szétagolt honi kormányzati gyakorlattal szemben az angol példát tartotta követendőnek. Angliában ugyanis a „kormány nem kormány székekben középül, hanem felelős miniszterekben”; a végrehajtás pedig részint a „szabad városi szerkezet” keretei között működő, helyileg választott tisztségviselők, részint a megyei békebírák és esküdtek kezében fekszik. Az angol példa ráadásul a törvények előkészítése szempontjából is követendő példának tűnt a *Pesti Hírlap* szemében, olyan országnak, ahol a politikai döntésekben a gazdasági, kereskedelmi és ipari társaságok javaslatai, illetve a sajtóviták és a megyei köztanácskozások is meghatározó szerepet játszanak. „Ez által minden tárgy kimerítettik, s tökéletes dologismerettel döntenek el: nem csuda tehát, ha ezen előzményekből eredő törvények céljuknak megfelelnek, mert csak úgy lehet haladni,

---

²⁴ Pesti Hírlap 1842. 116., 117., 118., 119., 157., 158., 159. sz.

ha minden körülmények előbb kellően megismertetnek, s kellően megvitattatnak”. Cikksorozata konklúziójaként, egyben az ellenzéki liberális csoport közös álláspontjaként Pulszky a felelős nemzeti kormány igényét fogalmazza meg, amely nem elnyomója, hanem kifejezője, egyszersmind összegzője a társadalom akaratának. Tehát a „középítés által erős, a nemzet többségének nézeteit képviselő minisztériumot óhajtunk” – írta –, amely úgy a „földművelés, az ipar, a kereskedés és a nevelés”, mint a „belső közigazgatás érdekeit” ismeri és védi, mellette pedig a „kifejlett, önkormányzású törvényhatóságokat és helyhatóságokat”.²⁵

Összegzés

Nem vitás, Pulszky és Horváth történeti fejtegetései egyértelmű politikai célokot szolgáltak, az általuk megrajzolt múlt a kívánatos jövő fényében nyerte el értelmét. A liberális politikusok többségével egyetértésben a „feudalizmus béklyóit” (az ősiséget és a kilencedet), illetve a parasztságnak a természetjoggal összeegyeztethetetlen alávett helyzetét egyikük sem tartotta a magyar alkotmány eredeti vonásának, mindezzel alátámasztva, hogy a jobbágyfelszabadítás és a polgári tulajdonjog törvénybe iktatása nem sodorja veszélybe Magyarország alkotmányos létét. Másfelől élesen megkülönböztették a természetjoggal és a korszellemmel egyaránt ellentétben álló „feudalizmust” a társadalom autonómiáját biztosító „rendi” intézményrendszerétől, amelyet az „újkori szabadság” történeti alapjának, az európai és benne a magyar társadalomfejlődés továbbfejleszhető, értékes örökségének tartottak. A magyar társadalom elmaradottságát több vonatkozásban hangoztatták (különösen Horváth), de számos érvet hoztak föl amellet, hogy István uralkodása óta a magyarság szervesen beleszövődött az európai civilizáció folyamatába. Élesen

---

²⁵ Pesti Hírlap 1842. 116., 117., 118., 119., 157., 158., 159. sz.

elutasították a nemzeti sajtóságokat veszélyeztető és a történetileg kialakult intézményeket gyökeresen felforgató központosító reformok lehetőségét. Magyarország jövőjét az autonóm intézmények keretei között önerőből előmozdított polgárosodásban, a nyilvánosság előtt és az országgyűlés termeiben megvitatott törvényi intézkedésekben látták. A gazdasági és népmvelési ügyeket szerették volna az udvartól függetlenül, a nemzeti kormány által ellenőrizni, egyszersmind azonban eltökélten ragaszkodtak a politikai-közigazgatási berendezkedés decentralizált szerkezetéhez; a politikai döntések gondos előkészítését és végrehajtását, illetve a helyi ügyek intézését távlatos elképzeléseiben is a társadalmi önszerveződés körébe utalták.

Ha megpróbáljuk Pulszky és Horváth reformkori írásait elhelyezni a magyar historiográfiai hagyományban, éles különbséget kell tennünk a magyar liberális nacionalizmus *társadalomközpontú* és *államközpontú* változata között. A magyar nemzeti *állam* önállóságáért folytatott harcokról nagy megbecsüléssel értekező *függetlenségi-nacionalista* irányvonal (például Thaly Kálmán) szempontjait semmiképpen nem vetíthetjük vissza Pulszky és Horváth írásaira, de a centralizált „francia *állam*nemzetet” a fejlődés mércéjének tekintő *liberális-etatista* történeti fejtegetések (így Grünwald Béla írásainak) előzményeit is hiába keresnénk soraik között. Reformkori nemzeti liberális történetíróink Habsburg-ellenessége az etatista megoldások éles elutasításával párosult; az ország önállóságát nem az erős nemzeti állam kiépítéséért, hanem a társadalmi mozgástér bővítéséért szorgalmazták; következésképpen a társadalom autonómiáját és önfejlődését állították a közösségi emlékezet középpontjába. Elfogultságaik s politikai álláspontjukat tükröző túlzó megfogalmazásaik nyilvánvalóak, a társadalmi önszerveződés fontosságát hangsúlyozó értékválasztásuk és a hosszú időtartamban kibontakozó társadalomtörténeti folyamatok iránti érzékenységük azonban mai szemmel is figyelemreméltó.

László Tevesz

HISTORICO-POLITICAL STUDIES IN THE REFORM ERA, 1837–1841

FERENC PULSZKY'S AND MIHÁLY HORVÁTH'S CONCEPTS ON THE CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF HUNGARIAN SOCIETY

Mihály Horváth and Ferenc Pulszky are usually regarded as historians who held liberal independence political views. This image can be refined though: it was not only the legal independence of the nation from the Habsburg power that they found important but also the autonomy of the society vis-a-vis any forms of excessive administrative power. The anti-Habsburg attitude of our national liberal historians of the Reform Era was combined with a strong rejection of etatist arrangements; they did not strive for the independence of the country to build a strong nation state but to enhance the opportunities for development of the society; consequently, they placed the autonomy of the society and its self-development into the centre of the collective memory. Similarly to most liberal politicians, they did not see the „chains of feudalism” as original components of the Hungarian constitution, thus justifying the statement that the liberation of serfs and the codification of property rights did not endanger the constitutional order of Hungary. On the other hand, they markedly differentiated „feudalism” from the institution of „orders” that ensured the autonomy of the society and that they regarded as the historical predecessor of „modern-day liberty” and a valuable legacy of European and Hungarian social development.